

פולמוס הרמב"ם

פולמוס הרמב"ם הוא כינויה של מחלוקת היסטורית בעניין ספרי ודעות הרמב"ם, אשר התקיימה בימי הביניים וזיעזעה את עם ישראל, על ח"י הרוח והחברה שלו. המחלוקת שפרצה במאה ה-13 נמשכה כמאה שנה, והתקיימה בכל מרכזי היהדות בעולם. המחלוקת התפרצה בתקופה זאת חמש פעמים, והתמקדה בשני נושאים, דרכו ההלכתית של הרמב"ם ודרכו הפילוסופית.

תוכן עניינים

הפולמוס על דרכו ההלכתית

המשיגים

הפולמוס על רעיונותיו הפילוסופיים של הרמב"ם

השרפה

פשרת הרמב"ן

הפולמוס האחרון - מקובלי עכו נגד הרמב"ם

ראו גם

לקריאה נוספת

קישורים חיצוניים

הערות שוליים

הפולמוס על דרכו ההלכתית

את דרכו של הרמב"ם כפוסק, הוא סלל בספרו המונומנטלי משנה תורה, החידוש שבספר הוא כתיבתו בצורה של מעין אנציקלופדיה, כאשר ההלכות מסודרות על פי סדר מובנה ומקוטלג. אין בספר דיונים הלכתיים, אלא מוצגים בו פסקי הלכה סופיים, אותם ליקט הרמב"ם, ובמקומות מסוימים אף פסק את ההלכה בעצמו, אך ללא הבאת מקורות לפסיקותיו ההלכתיות. גישה זאת של הרמב"ם הביאה חלק מגדולי ישראל לחלוק עליו, דבר שעורר סבב של מכתבים ואיגרות שהורצו מכל העולם היהודי, כמו כן טענו שהעלים את שמות האמוראים, ואף טענו שפסקיו מנוגעים ולא באים מתוך מסורת הפסיקה היהודית.

בנוסף הדברים שכתב בהקדמתו למשנה תורה: "כדי שלא יהא אדם צריך לחיבור אחר בעולם בדין מדיני ישראל, אלא יהא חיבור זה מקבץ לתורה שבעל פה כולה, עם התקנות והמנהגות והגזירות שנעשו מימות משה רבינו ועד חיבור התלמוד, וכמו שפירשו לנו הגאונים בכל חיבוריהן שחיברו אחר התלמוד. לפיכך קראתי שם חיבור זה "משנה תורה", לפי שאדם קורא בתורה שבכתב תחילה, ואחר כך קורא בזה ויודע ממנו תורה שבעל פה כולה, ואינו צריך לקרות ספר אחר ביניהם"^[1]

גרמו למבקרי החיבור לחשוש כי חיבורו של הרמב"ם יביא לזניחת לימוד התלמוד, ויגרום לפשוטי העם שלא להיזקק לתלמידי חכמים, לפסוק הלכה בעצמם, ולבוא לידי טעות.

על דבריהם השיב הרמב"ם בעצמו שדבריו מיועדים "למי שאינו יכול לירד לעומק התלמוד", ולא לבטל

את לימוד התלמוד חלילה,^[2] לגבי שאלות על תוכן הספר השיב הרמב"ם עשרות תשובות פרטניות.

לאחר מותו של הרמב"ם התחדש הפולמוס על ידי רבי דניאל הבבלי תלמידו של רבי שמואל בן עלי ראש ישיבת בגדד (אשר אף הוא היה ממתנגדי הרמב"ם), אשר שלח את השגותיו לרבי אברהם בן הרמב"ם, בהשגותיו משיג על דרכי החיבור, סתירות מהלכה להלכה וקושיות מן התלמוד שאלותיו נוסחו בצורה מכבדת, אם כי לעיתים בצורה מזלזלת, את השגותיו התלמודיות הקדים לשלוח, בכדי להכין את הקרקע להשגות על דרכו הפילוסופית.

רבי אברהם השיב לו על כל שאלותיו ויישב לו את סתירותיו, לאחר מכן פרסם פירוש על ספר קהלת בו חולק לאורך החיבור על דרך הרמב"ם (ללא אזכור שמו), רבי אברהם נמנע להחרימו בכדי של יהיה חילול ה', אך "ראש הגולה רבינו דוד" מחה על כבוד הרמב"ם ונדוהו, רבי דניאל חזר בו מדבריו, התנצל, והותר מנדויו.

המשיגים

הראשונים שהעלו טענות אלו כלפי משנה תורה לרמב"ם, היו הדיין רבי פנחס מאלכסנדריה, ורבי אברהם בן דוד מפושקירה (הראב"ד השלישי).

- הדיין רבי פנחס שהיה בקשר עם הרמב"ם העלה טענות כלפי דרכי פסיקתו של הרמב"ם, ושאלות על נקודות פרטניות בחיבור.
- הראב"ד השלישי שבגין השגותיו ובפרט על הרמב"ם, כונה גם "בעל ההשגות", היה גדול מאוד בתורתו, שלט בכל מקצועות התורה, והרשה לעצמו להשיג גם על פסקי הרי"ף, ועל פסקיו של רבי זרחיה הלוי בספרו "ספר המאור". הוא השיג השגות ענייניות ואף שכתב אותם בחמת רוחו, בכל זאת הכיר בגודל ערך הרמב"ם,^[3] וגם הרמב"ם הכיר את גדולתו התורנית של הראב"ד.^[4]
- רבי דניאל הבבלי מתלמידי רבי שמואל בן עלי ראש ישיבת בגדד.

הפולמוס על רעיונותיו הפילוסופיים של הרמב"ם

הפולמוס החל עוד בחייו של הרמב"ם, ונגע להנחות היסוד ומתודות הדיון והחשיבה שבהן השתמש הרמב"ם. "מורה נבוכים" עוסק בשאלות פילוסופיות כלליות שאינן נוגעות רק להלכה, והרמב"ם לא מסתיר בו את השפעתם של אריסטו ושל הפילוסופיה היוונית על חשיבתו – השפעה שניכרת גם ב"ספר המדע". גישה חדשנית זו עוררה עליו את זעמם של חכמים מסורתיים רבים, והללו ראו בו סכנה למסורת.

עוד בחייו תקפוהו רבי שמואל בן עלי מבגדד ורבי מאיר הלוי אבולעפיה על דרכו הפילוסופית ובייחוד על פירושו בענייני תחיית המתים, רמב"ם ביאר את דבריו ב"מאמר התחיה", ככל הנראה מפני שרמב"ם היה עדיין חי וספר מורה נבוכים טרם התפרסם, דבריהם נפלו על אוזניים ערלות.

הפולמוס המרכזי החל בעיר מונפליה שבדרום צרפת בשנת 1232 – כארבעים שנה לאחר פרסום "מורה נבוכים". ראשיתו בהתנגדות פומבית שהביע הרב שלמה מן ההר ושניים מתלמידיו – רבי יונה גירונדי ורבי דוד בן שאול – לספר מורה נבוכים, דבריו קוממו את בני עירו ואלו גייסו לצידם מיימוניים נוספים מרחבי פרובנס, במצוקתו שיגרו מן ההר ותלמידיו מכתב לחכמים שונים בצרפת, חלקם מבעלי התוספות,^[5] והללו הצדיקוהו ואף הרחיקו לכת והטילו חרם על ספרי הרמב"ם, והפיצו את דבר החרם בקהילות צרפת וספרד.^[6] רבי שלמה מן ההר ורבי יונה גירונדי אף כתבו על הרמב"ם כי: "אם גם אמת הדבר שהיה נזהר בכל מצוות שבתורה, הלא מצינו גדול ממנו ששמש 90 שנים בכהונה גדולה ולבסוף נעשה צדוקי."^{[7][8]}

לעג חריף יותר נמצא בשיר שנכתב על ידי רבי משולם דפיירא מתלמידי רבינו יונה ממתנגדי הרמב"ם:^[9]

"מורה נבוכים החרש, פיך בלום / הן הדברים לא שמענו עד הלום
מורה נבוכים לנבואות עמך מדון ומלחמה בך יתגרו
חדש ימיהם חסר לך נכבדו כחם כבודם ילדו נכבדו"

דבריהם גרמו לפולמוס רחב ברחבי ספרד, וקהילות רבות התנגדו נחרצות לחרם.^[10]

והנה בקנאתינו באש עברתינו דברנו לכל הקהילות אשר בכל מלכות ארגון להקהל ולעמוד על נפשם להיות ידיהם עמנו להלחם בהם ולקדש שם אלהינו המחולל ביניהם, ולהסכים לנדותם ולהחרימם ומקהל הגולה להבדיל מעתה ועד עולם, כאשר עשינו אנחנו קהל סרקסטא, שהחרמנו ונדינו שלמה ב"ר אברהם השוכן בהר ושני תלמידיו דוד ויונה.

החרם יצא מאת קהילות לוניל ונרבונה שבפרובנס והתפשט לסרגוסה וקהילות אחרות בארגון, הרד"ק אשר היה מיימוני בעצמו הסתובב ברחבי ספרד בכדי לפרסם את החרם המיימוני, בשל התנגדותו של רבי יהודה אלפאכר הצלחתו הייתה חלקית.

המיימונים האשימו את מן ההר וחכמי צרפת בהגשמה ואפיקורסות מתוך אי ידיעת הפילוסופיה. על אף המשתמע המקובלים אשר לא היו מימוניים, כמעט ולא נטלו חלק בוויכוח, הן בשל אמונתם בחלקים רבים מהפילוסופיה המיימונית, והן בשל העובדה שאף הם פירשו פסוקים בצורה אליגורית, רבי יעקב בר ששת בספרו משיב דברים נוכחים יצא נגד הפילוסופיה אך דבריו כווננו נגד מאמר יקוו המים של רבי שמואל אבן תבון ונגעו בשאלת ההשגחה והבריאה ולא בנושאי הפולמוס העכשווי.

בין הלוחמים נמנה גם רבי אברהם בן הרמב"ם אשר על אף ריחוקו הגאוגרפי יצא ללחום על כבוד אביו ואף חיבר ספר בשם "מלחמות השם" בו תקף את רבי שלמה מן ההר וחבריו.

השרפה

לטענת רבי אברהם בן רמב"ם, המתנגדים פנו לאינקוויזיציה והיא שרפה את ספרי הרמב"ם. רבי דוד קמחי, מתומכי הרמב"ם, מתאר כך את פנייתם של מחנה המתנגדים לכנסייה:

"אתם שורפים באש את האפיקורסים שלכם, ומדוע תעלימו עין מאפיקורסינו? בני עמינו רובם מינים וכופרים, כי נפתו לדברי רבי משה ממצרים (הרמב"ם) אשר כתב ספרי מינות. ואתם מבערים את המינים שלכם, בערו נא גם את המינים שלנו וצוו לשרוף את הספרים ההם, והם ספר מדע וספר מורה."

רבי יונה גירונדי, שנמנה עם מתנגדיו של הרמב"ם בתחילה, שינה את דעתו בעקבות שרפת הספרים, ואף טען ששרפת התלמוד בפר"ז, שהתרחשה שנים מועטות לאחר מכן, ב-1244, אירעה כעונש משמיים על שרפת ספרי הרמב"ם.^[11]

לדעת אברהם גרוסמן לא שרפו ממש את ספרי הרמב"ם אלא רק החרימו אותם,^[12] לדעת עזריאל שוחט הספרים צונזרו וחוללו אך לא נשרפו.

פשרת הרמב"ן

 ערך מורחב – איגרת הרמב"ן לחכמי צרפת

הרמב"ן כתב שתי אגרות מפורסמות בניסיון לגשר בין הצדדים. אחת מהן מוענה ל"נשיאי ארגון אצילי נאבארא ושרי קשטיליא", וקוראת להם להתעלם מהחרם של חכמי צרפת עד שיבואו הצדדים בפני בית דין, ובשנייה,^[13] מנסה לשכנע את חכמי צרפת לבטל את החרם על כתבי הרמב"ם.

בראש האיגרת מכופף הרמב"ן את קומתו בפני חכמי צרפת ומאריך בשבחים, לאחר מכן מסביר שהרמב"ם הוכרח לכתוב את ספרו נגד הפילוסופיה שהתפשטה בספרד, וכדי לענות תשובות לציבור אשר הושפע מכתבי אריסטו, לאחר מכן תוקף את חכמי צרפת על זלזולם ברמב"ם ומתאר את פועלו החשוב והנערץ. המעשר נווה לחשורות להשנות רעיונית ונהייה והגשמה. לאחר מכן קורא לריוול החרם וזל

הספר ומסכם שאת ספר מורה נבוכים יש ללמוד בצורה פרטנית ולא ציבורית וחכמי צרפת צריכים לשים את כובד משקלם על כך ולתקן תקנות בלימוד פילוסופיה. כמו כן מבקש לנהוג בכבוד ברבי שלמה מן ההר.

בהמשך הפולמוס עשרה מתומכי הרמב"ם בעיר בדרש כתבו דברי שטנה על רבינו יונה והצביעו על פגם במשפחתו. מכיוון שאימו של הרמב"ן הייתה אחות אביו של רבינו יונה, וגם בנו של הרמב"ן היה נשוי לבתו של רבינו יונה ולעז זה היה גם עליו, כתב נגדם שתי איגרות חריפות, בהן תקף את הכותבים הן מהפן ההלכתי והן מהפן המוסרי. כמו כן פנה לרבי משולם בעל ספר ההשלמה שהיה מתומכי הרמב"ם וביקשו שישיטק את המלעיזים.^[14] גם בכתבי רבינו יונה^[15] אפשר למצוא הדים לעלילה זו: "ועוד על עניין אחר נמשל לחץ. כי שולף החרב אם נכמרו רחמיו על האדם בהתחננו אליו. ישיב חרבו אל נדנה. לא כן זורק החץ כי אין בידו להשיבה. כן בעל לשון הרע. אחר אשר יצא הדבר מפיו לא יוכל לתקון. ופעמים שידבר על פגם משפחה. והזיק כל הדורות הבאים אחריו. ולא תגיע אליו מחילה מזה. על כן אמרו רבותינו זכרונם לברכה כי המדבר בפגם המשפחה אין לו כפרה עולמית. והנה המשלח לשונו. גם על הקדושים אשר בארץ המה ידבר. כי על מי לא עברה רעתו תמיד".

מפני שהלעז יצא על ידי נכבדי העיר, רמב"ן פנה למלך והוא החליף את צורת השליטה בקהילה היהודית מנשיאים (המיימונים אברהם ויהודה בני חסדאי) לנאמנים נבחרים שהיו מקבוצתו של רמב"ן – הקבוצה המפשרת, לנאמנים ניתן כוח של הטלת קנסות וסילוק אנשים מהעיר, ואף לדון דיני ממונות ליהודים.

הפולמוס האחרון - מקובלי עכו נגד הרמב"ם

אחרי שריפת כתבי הרמב"ם ב-1233 ושריפת התלמוד בפריז ב-1244 עלו תלמידי רבי יחיאל מפריז לארץ ישראל, כחלק מעליית בעלי התוספות, והתיישבו בעכו בשנת 1260 לערך והקימו בה ישיבה.

באותה תקופה הרימו מתנגדי הרמב"ם את ראשם שוב, והמתנגדים ובראשם רבי שלמה פטיט החרימו את כתבי הרמב"ם והוגיו, כחלק מהפולמוס מצבת הרמב"ם הושחתה.

בשמוע רבי דוד הנגיד, נכד הרמב"ם על הפולמוס המתחדש, הלך לעכו, ולחם את מלחמת זקנו, בסיוע רבני התקופה הטיל חרם על רבי שלמה פטיט, מנהיג המתנגדים לרמב"ם.^[16]

ראו גם

- איגרת הרמב"ן לחכמי צרפת
- עמדתו של הרמ"ה בפולמוס נגד הרמב"ם
- רמב"ן בפולמוס הרמב"ם

לקריאה נוספת

- שרה סטרומגו, ראשית פולמוס הרמב"ם במזרח, הוצאת יד יצחק בן צבי, ירושלים תשנ"ט.
- הרב ראובן מרגליות, ספר מלחמות ה' לרבי אברהם בן הרמב"ם, כולל מבוא ותולדות הוויכוח.
- יהושע פראוור תולדות היהודים בממלכת הצלבנים, יד יצחק בן צבי, פרק תשיעי.
- יצחק בער, תולדות היהודים בספרד הנוצרית, 56-64 תל אביב תשי"ט.
- עודד ישראל, הרמב"ן ביוגרפיה אינטלקטואלית 70-106, הוצאת מאגנס ירושלים תש"פ.
- רם בן שלום, יהודי פרובנס: רנסאנס בצל הכנסייה, 517-538, רעננה תשע"ז.

קישורים חיצוניים

- משה בן מימון (רמב"ם), אגרות קנאות <אגרות הרמב"ם> (<https://www.hebrewbooks.org/57953>), ליפסיה 5619, באתר HebrewBooks
- יוסף שצמילר, לתמונת המחלוקת הראשונה על כתבי הרמב"ם, ציון, כרך ל"ד, חוברת ג-ד, תשכ"ט, עמ' 126–144 (המאמר זמין לצפייה <http://www.jstor.org/stable/23553234>) במאגר JSTOR (לאחר הרשמה)
- אפרים אלימלך אורבך, חלקם של חכמי אשכנז וצרפת בפולמוס על הרמב"ם ועל ספריו, ציון, כרך י"ב, חוברת ג-ד, תמוז תש"ז, עמ' 149–159 (המאמר זמין לצפייה <http://www.jstor.org/stable/23547>) במאגר JSTOR (לאחר הרשמה)
- עזריאל שוחט, בירורים בפרשת הפולמוס הראשון על ספרי הרמב"ם, ציון, כרך ל"ו, חוברת א-ב, תשל"א, עמ' 27–60 (המאמר זמין לצפייה <http://www.jstor.org/stable/23553245>) במאגר JSTOR (לאחר הרשמה)
- דב ספטימוס מאבק על שלטון ציבורי בברצלונה בתקופת הפולמוס על כתבי הרמב"ם, תרביץ מ, תשל"ג, עמ' 389 – 400, להורדה (<http://forum.otzar.org/download/file.php?id=97170>).
- יצחק איזק ואלכסנדר קליין, הפולמוסים מסביב ללימוד חיבוריו של רבנו (<http://www.daat.ac.il/daat/mahshevt/haguto/13-2.htm>), דעת אתר לימודי יהדות ורוח.
- רפאל זר, איגרת ר"י אלפכאר לרד"ק מתוך הפולמוס על הרמב"ם, מבוא (<http://www.daat.ac.il/da/mahshevt/rambam/igeret1-2.htm>), גוף האיגרת (<http://www.daat.ac.il/daat/mahshevt/rambam/ige>), מראי מקומות וביבליוגרפיה (<http://www.daat.ac.il/daat/mahshevt/rambam/ige>) באתר דעת.
- תוצאות פולמוס הרמב"ם (<https://forum.otzar.org/viewtopic.php?f=72&t=57155&sid=0f495961ff>) דיון בפורום אוצר החכמה על הפולמוס ([e6c70cdce8feeac9a99340](https://forum.otzar.org/viewtopic.php?f=72&t=57155&sid=0f495961ff))

הערות שוליים

1. הרמב"ם, משנה תורה - היד החזקה (<https://www.hebrewbooks.org/pdfpager.aspx?req=2938&pgnum=70>), הקדמת הרמב"ם, עמוד 17, באתר HebrewBooks
2. אגרת הרמב"ם לרבי פינחס הדין מאלכסנדריה, קובץ תשובות הרמב"ם ח"א סימן קמ
3. ראה רבי אברהם בן דוד מפושק'ירה (<http://www.daat.ac.il/encyclopedia/value.asp?id=12050>), דעת - אתר לימודי יהדות ורוח
4. שבח קנעביל, ספר תולדות גדולי הוראה (<https://www.hebrewbooks.org/pdfpager.aspx?req=2713&pgnum=32>), הרמב"ם, עמוד 23, באתר HebrewBooks
5. הללו התנגדו לרמב"ם בתחומים שונים, בעיקר בהתייחסות לחכמות חיצוניות כפילוסופיה, וכן בשיטת הלימוד.
6. אפרים אורבך הסתפק האם אכן הוטל חרם כזה מצד רבני צרפת, חוקרים אחרים טענו שחרם כזה התקיים
7. בהתייחס לדברי התלמוד במסכת ברכות (דף כ"ט, א') המספרת על יוחנן כהן גדול שהפך צדוקי לאחר 80 שנה שהיה כהן גדול; משה הרשקוביץ, קבל האמת מי שאמרה (http://www.etzion.org.il/dk/5767/1089machshava.html#_ftn9), "דף קשר".
8. על דברים אלו הגיב הרמב"ם בחריפות באגרתו לרבני צרפת.
9. פורסם על ידי הרב מתתיהו שטראשון בקובץ 'קובץ על יד', א, עמ' 16, הובא גם במאמר של שוחט להלן, ראו גם: הצופה לחכמת ישראל, ה' (<https://tablet.otzar.org/pages/?&rest=ore=1&t=1620981125871&pagenum=60&book=106803>) (באתר אוצר החכמה), לדעת אליקים כרמולי המחבר הוא רבי מאיר מנרבונה, ח' בראדי הדפיס את כל שירי דפיירא ב"ידיעות המכון לחקר השירה העברית בירושלים" (כרך ד עמוד לט סימן טו) והביא שדפיירא חזר בו בסוף ימיו
10. לא ברור האם החרם הצרפתי הוטל ראשון וכתגובה לו הוטל החרם הספרדי או הפוך, היו שהסיקו שהחרמים הוטלו בו זמנית ולא היו תלויים זה בזה

11. כך לפי עדות תלמידיו רבי הלל בן שמואל מורונה, ראו **אגרת ר' הלל החסיד אל ר' יצחק הרופא** בתוך: הרמב"ם, אגרות קנאות - אגרות הרמב"ם (<https://www.hebrewbooks.org/>)
pdfpager.aspx?req=57953&pgnum=33, באתר HebrewBooks; ובתוך: רבי אליעזר אשכנזי מתוניס, טעם זקנים (https://www.hebrewbooks.org/pdfpager.aspx?req=2128)
0&pgnum=154), באתר HebrewBooks
12. הניסיונות להטיל חרם על מורה הנבוכים לרמב"ם (<https://youtu.be/Z-dTrqBIRcQ>)
13. באגרת לא מצוין תאריך כתיבתה. צבי גרץ קובע שהאגרת נכתבה אחרי שהוחרמו רבי שלמה ותלמידיו בסרגוסה בירת ארגון בחודש אב תתקצ"ב, דברי ימי ישראל חלק ה עמ' מב-נו, ציון א, עמ' שנ-שנא. חוקרים אחרים סבורים כי נכתבה לפני כן, מאחר שבאגרת מזהיר הרמב"ן לשמור על כבודו של ר' שלמה מן ההר, ואינו מציע להתיר את החרם עליו, ראו כתבי רמב"ן חלק א עמ' שלד.
14. ראה גם דרשת הרמב"ן תורת ה' תמימה
15. שערי תשובה לרבינו יונה, שער שלישי אות רח (https://he.wikisource.org/wiki/שערי_תשובה_ג_רח)
16. חרם שהטיל ראש הגולה מדמשק, בשנת 1288 לספירה, על שלמה פטיט מעכו שיצא נגד ספרו של הרמב"ם "מורה נבוכים" (<http://www.daat.ac.il/daat/mahshevt/vikuah/herem-2.htm>) באתר "דעת"